

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

Էջ միածինն ի հօրէ

ևւ լոյս փառաց բնդ նմա:

Նարական

Էջմիածինը Հայոց ազգի համար շատ հին ժամանակներէից ի վեր ծառայել է իբր մի փարոս, մի ուղեցոյց աստղ, որին դարձել է Հայը հոգով և սրտով ամէն մի ծանր րոպէին և այնտեղից անկնկալել իւր մխիթարութիւնը: Հայ ժողովրդի հօր՝ Ս. Լուսաւորչի վառած կանթեղն է այդ, որ անկարող է եղել մարել և ոչ մի փոթորիկ և չէ կարողացել շարժել ոչ մի հեղեղ. և այս անսասանութիւնը ժամանակի գուռաններից մինին, որ թուում է Մ. Աթուռին հասած թշուառութիւնները՝ բացառանչել է տալիս. «Դի՛նջ քո տեղը, Էջմիածին»:

Ի սփիւռս աշխարհի ցրուած Հայոց ազգի ամէն մի անհատի սրտի խորքում՝ եթէ մնացել է մի յիշատակ, մի կապ՝ այդ Ս. Էջմիածինն է եղել, ինչպէս նորա ճակատի միւռոնը եղել է այն դրոշմը, որով նա միշտ ջոկուել է այլ եկեղեցիների հօտից և դարձել Հայ քրիստոնեայ. Ուստի զարմանք չէ, որ ամէն ազգային կապերն թուլացած կամ նոյն իսկ խզուած ժամանակ՝ դարձեալ Ս. Էջմիածինն է եղել, որ միացրել է ամենահեռաւոր, ամէն հայութեան համար կորուսեալ համարուած՝ անհատին իւր միւս որդոց հետ և պահել նորան խաղառ կորչելուց. բայց երբ այս կապը խզուել է, ուրիշ ոչ մի կապ նրան պահել չէ կարողացել:

Ահա այս միացնող ոյժը ոմանք գիտակցաբար, բայց շատերը բնազդօրէն ճանաչելով և պաշտելով՝ դարերի ընթացքում սիրել են այս հաստատութիւնը և ի դէմս

Հայ եկեղեցուն, ոչինչ չեն խնայել նորա պայծառութեան և փայլի համար։

Դարերի ընթացքում՝ Ս. Էջմիածինը մասնակցել է իւր ժողովրդի տառապանքներին և իբր հայելի արտացոլացրել իւր մէջ Հայոց ազգի թշուառութեան պատկերը։ Եւր Հայոց աշխարհը թշնամիներից քար ու քանդ է եղել և ամայացել, Ս. Էջմիածինն էլ «աշխարի փարախ և ողնիների ընակարան է դարձել (Ստ. Օրբ. ողբ ի Ս. Էջմիածին)։ Բայց Հայոց ազգի շինութեան հետ շէնցել և պայծառացել է և իւր խնամքի հանգերձը տարածել իւր որդոց վերայ։

Մանաւանդ վերջին կէս դարը Ս. Էջմիածինը փոքր ինչ շունչ առնելով Պարսից ու Տաճկաց ճնշումներից և հետզհետէ հարստանալով՝ իւր ուժերը ներածին չափ՝ Հայ հօտի բարօրութեանն է նուիրել իւր ջանքերը։ Մ. Աթուռի ամենից երևելի Հայրապետները իրենց միակ հոգսի առարկան են դարձուցել Հայ ժողովրդի կրթութիւնը և բարոյական վերակենդանութիւնը։

Եւ այս խնամքը, այս հոգսը ի զուր չէ անցել ժողովրդի համար. նա աւելի սերտութեամբ մօտեցել է Ս. Էջմիածնին, ջերմ կերպով սիրել և իւր լուսման չի խնայել հասարակաց շինութեան գործում։ Եւ այս կողմից աւելի աչքի են ընկնում վերջին 1900-ից 1903 թուականները, որ մեր կեանքի, յատկապէս եկեղեցու համար շատ նշանաւոր տարիներ պիտի ընդունել. որքան խոստումներով լի առաջինները, այնքան տխուր և չարաբաստիկ վերջինը, մանաւանդ վերջինիս աշունը։

Անսովորաբար են այն առատ նուէրներն ու խոստումները, որ հետզհետէ իրականանում էին։ Մ. Աթուռի ճեմարանի՝ հիւանդանոցի ծախսը քաշել և կանգնեցրել էին արդէն Թումայեան եղբայրը։ Մի խումբ Բագուեցիք մշտադուրել էին Հայրապետի անշուք ընակարանի տեղ վայելուչ վեհարան շինել և արդէն աւագն ու քարերն էին կրում։ Այս պատրաստութեանց մէջ վերայ հասաւ Ս. Էջմիածնի 1600 ամեայ յօբելեանը. դժուարանում ենք

Պատմական այս խորհրդաւոր բոլէի ուրախութիւնը կատարեալ լինելու համար կարծես՝ լուր է տարածուում, թէ Տփլիսեցի Աղէքսանդր Մանթաշեանը պատրաստակամութիւն է յայտնել նորոգել Ս. Էջմիածնի տաճարը։ Յետոյ հետեւում են իրական ապացոյցներ, գալիս են յիշեալ պարոնի կողմից երկու անձնիք Պ. Յովսէփ Տիգրանեան՝ ճարտարապետ Տ. Ռոտինեանց և Ս. Էջմիածինը մօտիկ ապագայում վերանորոգուած ու պայծառ տեսնելը ամէն կասկածից դուրս էր արդէն։ Դժուար կարելի է մոռանալ այն ժողովները, ջերմ վիճարանութիւնը և գոհ դէմքերը, որով ցոյց էր արուում այն վառ հետաքրքրութիւնը, թէ ինչ կերպ և ինչ ոճով պիտի կատարուի վերանորոգութիւնը և ինչ պէտք է անել, որ Մայր տաճարը իւր վեհութեան հետ իւր անուան արժանի շքեղութիւնն օտանայ։ Պ. Մանթաշեանի այս դիտաւորութիւնը ամբողջովին կլանել էր միաբանութեան ուշադրութիւնը, չնայած, որ մի ուրիշ նշանաւոր գործ ևս՝ արժանի յիշատակութեան՝ սկսուել էր։

Բազուարնակ Դաւիթ Բէկ Աւան Իւղբաշեանը գնել և Էջմիածնի Մատենադարանին էր նուիրել հանգուցեալ Աղէքսանդր Երիցեանի մատենադարանը ի յիշատակ իւր հանգուցեալ ամուսնու և յօժարութիւն էր յայտնում՝ չինել իւր հաշուով (15,000 ռուբլու) մի մատենադարան, և՛ որպէս զի գործը շուտով գլուխ գայ՝ հէնց սկզբից տալիս էր 5000 ռուբլի Մեսրոպ վարդապետին, խոստանալով 10,000 ռ. էլ հետզհետէ ուղարկել (տես Արարատ 1903 Ապրիլ)։ Պ, Իւղբաշեանը իւր նամակում խնդրում էր Վեհափառ Կաթողիկոսին, իւր նուիրած գումարը գործադրել հետեւեալ եղանակով ա) մասնագէտ ճարտարապետների յանձնել շինութեան յատակագիծ կազմելը, բ) կազմել նախահաշիւ նշանակուած գումարի համեմատ և գ) շինութիւնը ընդունել նուէր յանուն Դաւիթ Բէկ Իւղբաշեանի։ Մատենադարանը պիտի շինուէր «վանքի պարիսպներում» Վեհափառ Կաթողիկոսի ցոյց տուած տեղը։ (Արարատ 1903 Ապրիլ նամակ Դաւիթ Բէկ Աւան Իւղբաշեանի)։

Հարկու պակաս յարգանաց հաւաստիք և նուազ սիրոյ նշան չէր Քերորէ Պատկանեանի որդու՝ Ս. Պատկանեանի՝ իւր հօր գրադարանը դարձեալ Էջմիածնին նուիրելը. որ ոչ միայն հարատանուժ էր Մայր Աթոռի գրադարանը, այլ և կրկին անգամ հաստատուում էր այն փաստը, թէ Ս. Էջմիածինն է այն սրբազան վայրը, որ արժանի է իւր մէջ ամփոփելու հայու ամենից նուիրական և քաղաքակրթութեան աւանդները։ Անշուշտ մեր այս տողերը կարգացողը, եթէ մօտ է Ս. Էջմիածնին՝ հիասթափուած պիտի հարցնէ իւրովի՝ ո՞ւր մնացին այդ խոշոր խոստումները, ո՞չ Ս. Էջմիածնայ տաճարն է նորոգուել, ո՞չ մատենադարանն է կառուցուած։

Ինչպէս այն սուրբ սգևորութեան նոյնպէս և շինութեանց ձեռնարկութեան վերայ սառը ջուր ածեց այն ժամանակի Ռուսաստանի քաղաքական ճնշումը։ Վաղուց մէկ մէկ խլում էին մեղանից մեր յառաջագիմական գործօնները, դպրոցներ, հրատարակչական և բարեգործական ընկերութիւններ, հայ մամուլ կամ բոլորովին խափանուած կամ այդ վիճակին հասցրած, մնացել էին եկեղեցական կալուածները և յատկապէս Էջմիածնի շարժական ու անշարժ գոյքը. և մի դառն ծաղրի համար հէնց Էջմիածնի 1600 ամեայ յօբելեանը կատարելու օրերին՝ խրեցին այն։ Այդ դեռ իբր թէ քիչ էր, օրէնքով արգելուում էր նուիրաբերութիւն և բարեգործութիւն յանուն Մայր Աթոռի. և այսպէս սկսուած և սկսուելիք գործերը կանգ առան։ Սկսուեցաւ մաքառման շրջանը, որ դարձեալ ցոյց տուեց հայի սէրը դէպի իւր խնամատ մայրը։

Բանդ, աքսորանք, մահ չկասեցրին հային այս անհաւասար կռուում։ Երկու տարի ժողովուրդը ծեծուեցաւ, տուգանքի ենթարկուեցաւ, ամէն վիշտ ու հալածանք կրեց։ Նիւթապէս և բարոյապէս ճնշուած՝ նա իւր լուման չխնայեց Ս. Էջմիածինը պահելու համար, ո՞չ միայն վանքը, այլ և ճեմարանը իւր ընթացքից չդադարեց և սաների թիւը փոխանակ պակասելու՝ այդ տարիներին աւելացան։

Սրտաճմլիկ բայց մի և նոյն ժամանակ յոգնանշան էր տեսնել Ս. Էջմիածնի շրջակայ գիւղերի սայլերը առոյտով (եօնջայ) և ցորենով բեռնած վանքին բաժին բերելիս։ Նուէրը Իշխան Գոլիցինը արգելել էր, բայց Ալիբեգլուեցին, Այլանլուեցին, Աղաւնատունցին և այլք իրենց ցորենից ու խոտից բաժին էին բերում՝ առանց վախենալու բանդից ու արսորից։ Այս սիրոյ և հարազատութեան անձնուրացութիւն չէր . . . Գիւղի տղէտ վախկոտ և արհամարհուած երէցփոխը, քահանան, որ մի պրիստաւ կամ նոյն իսկ СТРАЖНИК տեսնելիս ստրկօրէն հնազանդուում էին, եկեղեցու գործերի մէջ չէին քաշուում դաւաճապետից ու նահանգապետից. նրանց սիրտ ու լեզու տուողը դարձեալ եկեղեցու սէրն էր. նման այն ճնճղուկին, որ երբ խօսում է նորա սիրոյ և պաշտպանութեան զգացմունքը, չի քաշուում յարձակուել որսի շան վերայ անգամ։

Ինչպէս կարկտաբեր ամալ կամ փոթորկալից ու սև գիւշեր անցաւ եկեղեցու գլխով այդ արհաւիրքն էլ։ Հայոց բազմաշարչար եկեղեցին այդ վիշտն էլ թաղեց միւս մշտերի ծոցում, դարձեալ տեսաւ պայծառ արև, կարմիր առաւօտ։ Ոչ միայն եկեղեցական դոյբերը յետ տրուեցան, այլ և այն բոլոր ազգային հիմնարկութիւնները, որ Գոլիցինի և նմանների ճնշող ու հալածող քաղաքականութիւնը խլել էր։ Յետ դարձրին մեր բարեգործական հաստատութիւնները, եկեղեցուն յանձնեցին լայն ասպարէզ լուսաւորութեան և բարոյական կրթութեան, շնորհեցին նրան ՏԷՐ ԵՍ ՏԵՐԷՆ լինելու իւր և իւր հօտի բաղդին, բայց . . .

Այս «բայցի» առաջ էլ իսկապէս պէտք է կանգ առնել. որովհետև դրանով բացուում է սխալների ու եկեղեցու փորձութեան մի անդունդ, որի յատակը դժուար է որոշել։ Հայ եկեղեցուն մասնաւոր ազատութեան հետ մտնում են քաղաքական ազատագրական հովերը։ Զսպուած ու գաղտնի ձգտումներ՝ շատ անգամ ծնունդ տնմիտ տեսութիւնների և սխալ ծանօթութեանց՝ հրապարակ են իջնում։ Քանգելու տենչը՝ խելագարութեան հասած՝ ձեռք է բարձրացնել տալիս մեր նուիրական զգացմունքների և

Հաստատութեանց վերայ, Յարձակման և պաշարմամբ գրաւելու ջերմ ջանկութիւնը ուղղուած է հեղինակութիւնները ոչնչացնելու և յատկապէս Մայրենի եկեղեցու դէմ: Դեռահաս պատանիներ, նոյն եկեղեցու հովանու տակ պատասխարուած դպրոցի սաներ, անգիր սերտած ֆրաղներ է, որ շարտուած են աջ ու ձախ և գիւղից գիւղ ընկած՝ իբր նոր առաքեալներ՝ հասկացնում են հայ գիւղացուն, որպէս թէ եկեղեցին է նորա թշուառութեանց աղբիւրը, քաղաքական ազատութեան, նիւթական բարօրութեան և լուսաւորութեան պտուղները վայելելու ամենից մեծ արգելքն է եղել այն:

Այս մանկական համերգին ձայն էր պահում և հրապարակախօսութիւնը, կապանքից ազատուած՝ իւր գոհարներն էր ի վաճառ հանել, կրակի վերան իւր ածելով: Այս նոր առաքելութեան գլուխ և ղեկավար էին կանգնած կազմակերպութեան վարիչներ: Այդ նոր Պիղատոսները սոսկական մարդիկ չեն: Նոցա եհովան է տուել աղգի բաղդը տնօրինելու իրաւունքը, ուստի միջոցների մէջ առանց խտրութիւն դնելու՝ դիմում են իրենց նպատակին: Սարքուում են կատակերգական ընտրութիւններ և ծնուում են «քսան հազարանոց ազգային ներկայացուցիչներ»:

Երեկուայ արին թափող, աքսոր ու բանտ յանձն առնող Ժողովրդին առաջնորդ և ղեկավար հանգիստնում են դաւանանքով և գաղափարներով բոլորովին նորան օտար այս անհատները, իրենց «կամքը», «հրամանը» փաթեթութեամբ նորա վզին և նորա անունով սկսում են արշաւանք այն եկեղեցու դէմ, որի անշունչ քարերն անգամ նուիրական են եղել Ժողովրդի հոգուն:

Հարկաւ եկեղեցու այսօրուայ թշուառութիւնը այն չէ, որ քանդել, իրաւունքները խլել և կալուածները գրաւել մտածողներ կան, այլ այն, որ այսպիսի հանգամանքներում քիչ են եկեղեցու նախաձախնդիր հոգեւորականների թիւը, այնքան թոյլ եկեղեցու շահերը պաշտպանելու ձգտումը, որ նոյն իսկ շատ անմիտ պահանջներ ու

տանձգութիւններ արձագանդ են դառնում ժողովրդի մէջ:

Համեմատելով եկեղեցու այս թշուառութիւնը անցեալի հետ՝ շատ չնչին է և աննշան, սակայն դիմադրութեան ոյժը, որ այնտեղ հերոսութեան էր հասել, այստեղ նոյն իսկ կենդանութեան նշան ցոյց չի տալիս: Կարծես վերացել է այն կարգադրող, հրամայող ակնարկը, որով ամէն ոք իւր գործին պիտի գնար, իւր իրաւունքները և սահմանի մէջ պիտի պարփակուէր: Այս կողմից է ահա, որ եկեղեցին տկարութեան նշաններ է ցոյց տալիս և տրամադրութիւն «յամենայն հոգւոյ շարժուելու, յամենայն բանէ խռովելու, յամենայն իրաց դողալու»: Այլապէս հնարաւոր էր երեւակայել անգամ մի այնպիսի «համագումար», որ «ազգային կենտրոնական ժողով»ի մեծահնչիւն անունով փետրաւորուած, ճեմարանի հիւանդանոցում կամ ննջարանում նստած՝ Վաղարշապատի ու շրջակայքի անչափահասներին (ոմանք հասկով, ոմանք խելքով) գլխներին ժողովուած, շուռ էին տալիս եկեղեցական բոլոր կարգերն ու իրաւունքները, ծաղրում, հեգնում թէ կրօն և թէ կրօնապետ (յիշէք Փափաղեանի, Ահարօնեանի և Աթաբէկեանի և այլոց ճառերը), չէին քաջուում դիպնել ժողովրդի դարեւոր նուիրական գաղափարներին և սրբութիւններին:

Ահա այսպիսի անդունդ է բացուել երեկուայ և այսօրուայ մէջ, մտքերի չփոթութիւն, իրաւանց սահմանների հարթութիւն և քառս ամենուրեք, «այժմ՝ մարտը ի ներքուստ և արհաւիրք արտաքուստ և խորհրդականն չէ ի միջի, որ խրատէր և յարմարէր ի պատերազմ»:

Այս վիճակը գուցէ շատերին յուսահատեցնում է. սակայն մեր յետին է եկեղեցու պատմական անցեալը և աւանդութիւնը. Սորա հիւրը ձգել է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, քարերը կրել Սէգն Տրդատ, Ս. Հռիփսիմեանց արիւնը ծառայել է շաղախ, իսկ 1600 տարիների նախնեաց հոգին բարեխօս նորա անսասանութեան համար Ամենակալի աթոռի առաջ:

Ս. Յարութիւնեան.